

POMOGÁTS BÉLA

Integrációs kihívások

Integrációs törekvések a közép-európai régióban

A közép-európai régió, vagyis az országoknak, nemzeteknek és kultúráknak az az övezete, amely mindig is a történelmi orosz és német birodalmak szorításában élte a maga életét, a szovjet rendszer bukása után a lehető legtarkább képet mutatja. A nemrég még egyöntetűen a kommunista elveket követő és a szovjet hatalmi törekvéseknek kiszolgáltatott térségben ma egymás mellett, esetenként egymással szemben próbálnak érvényesülni posztkommunista és európai integrációs, szociál-liberális baloldali és nemzeti jobboldali kormányzatok. Kétségtelen, hogy a szovjet uralom bukása után a régióban igen radikális dezintegrációs mozgások mentek végbe, és ezeknek végső következményei a kívánatos geopolitikai stabilitást is veszélyeztették. Mindazonáltal a térség, történelmi értelemben, legalábbis ha stabilizálódni és fejlődni kíván, ha fel akar zárkózni a nyugat-európai demokráciák mellé, belső integrációra van ítélve, és a regionális politikai mozgások mélyén az integrációs törekvések is kimutathatók voltak.

Integrációs stratégiák és valóságos integrációk több alkalommal is létrejöttek azóta, hogy a közép-európai népek, nagyjából a Krisztus születése utáni első évezred végeztével beilleszkedtek a keresztény Európa népei közé. A középkorban ilyen integrációs keret volt maga a Magyar Királyság, amely dél- és észak-kelet felé terjeszkedve a saját hatalma alatt tudta egyesíteni a régió nagy részét (sőt, Nagy Lajos lengyel királysága idején szinte a teljes régiót!), illetve a Lengyel Királyság, amely a lengyel-litván unió után maga is a térség, sőt a kelet-európai övezet integratív hatalmává (és az akkori Európa legnagyobb területű királyságává) vált. Mindkét integrációnak a délről, illetve keletről támadó katonai hatalmak vetettek véget: a magyarnak a török, a lengyelnek az orosz, s az első integrációs törekvés a 16. század elején (Mohács után), a második a 18. században (Lengyelország többszörös felosztásával) megbukott.

Ezt követve a 18. században felemelkedő dunai Habsburg-monarchia hozott létre a közép-európai régióban integrációs keretet. A monarchia két történelmi alkalommal is kelet-dél-kelet felé orientálódott: a 18. század elején-közepén, midőn a spanyol örökösödési háború következtében kiszorult az atlanti térségből, és a 19. század közepétől, midőn mindinkább bizonyossá vált, hogy az egységesülő német birodalomnak nem Ausztria, hanem Poroszország lesz a vezető ereje. Az első keleti fordulatot Savoyai Jenő stratégiai tervei készítették elő, ezek szerint ugyanis a Habsburg-háznak nem nyugati, hanem keleti politikát kell folytatnia, és a visszavonuló török hatalom helyét kell elfoglalnia, mielőtt még az ugyancsak felemelkedő orosz birodalom balkáni pozíciókat szerez. A második fordulatot pedig a Königrätz-i csatavesztés és következményeként az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés idézte elő, midőn a Monarchia valóban elszánta magát arra, hogy a közép-európai régió megszervezésében és modernizációjában vállaljon küldetést.

Ennek a küldetésnek és vele a térség integrációjának az első világháborús vereség és a Monarchia feldarabolása vetett véget, csakúgy, mint annak a szűkebb körben kialakuló integrációs folyamatnak, amelynek a történelmi Magyarország volt a színtere. Az

mindenesetre a békecsináló nagyhatalmaknak, mindenekeelőtt az egész európai stratégiát a maga németellenes indulatainak kiszolgáltató francia kormánynak a felelőtlenségét és vakságát tanúsítja, hogy a közép-európai integrációról lemondva a térséget először a kism nemzetek vetélkedésének, majd ezt követve Hitlernek és Sztálinnak engedték át.

Az integráció akadályai

A kívánatos közép-európai integrációt mindig is súlyos tehertételek nyomasztották. Ezek között első helyen kell említeni a 18. század végétől kifejlődő és mindig véres konfliktusokkal, antidemokratikus törekvésekkel és öngyilkos intoleranciával együtt járó nacionalizmusokat. Ezek a nacionalizmusok minden esetben etatista ideológiákra épülő nemzetállamokat kívántak létrehozni, és ez egy történelmi okok folytán kevert etnikumú térségben törvényszerűen nemzeti konfliktusokhoz vezetett. Ugy egyetlen nemzetet sem lehetett egyesíteni, hogy a nemzeti főhatalom alá ne kellett volna más nyelvű, más identitású milliőkat kényszeríteni. A nemzeti egység jelszavát hangoztató nacionalizmusok miatt a föderalizmus eszméje és a méltányos kiegyezés politikája mindig elbukott. Végül mindennek a következményei elsősorban bennünket, magyarokat sújtottak: a történelmi Magyarország romjain berendezkedő utódállamok ugyan nem váltak nemzeti államokká (minthogy az államalkotó nemzet egyetlen országban sem töltötte ki a megszerzett területet, sőt, Románia kivételével mindenütt kisebbséget alkotott), a magyarság nemzeti egysége viszont elveszett, és minden harmadik magyar idegen és vele szemben ellenséges kormányzatok uralma alá kényszerült.

Van azonban a „közép-európai” régiónak egy másik, jóval nagyobb történelmi múltra visszavezethető dezintegrációs tényezője is. Ezt az a történelmi civilizációs törésvonal szabja meg, amely a térségen észak-dél irányban végigvonul. Ettől a törésvonaltól nyugatra a nyugati kereszténység, kultúra és mentalitás, keletre a keleti kereszténység, kultúra és mentalitás rendezkedett be. A régió két felének alapvető eltérése az ember alkotta „második természet” világában is tanulmányozható: az észtsországi Tallinban és az erdélyi Brassóban találjuk meg az utolsó gótikus templomokat, Lembergben az európai barokk legkeletibb emlékeit – mindezeketől keletre, délkeletre viszont már a bizánci orthodox kultúra emlékműveit.

A törésvonalnak természetesen nemcsak művészettörténeti, hanem mentalitástörténeti következményei is vannak. A nyugati társadalmak erősen tagoltak: az arisztokrácia, a nemesség, a polgárság, az értelmiség, a parasztság és a munkásság mindenütt kialakította a maga szervezeteit, intézményeit, és ezeknek a szervezeteknek az értelmét az autonómia gondolata jelölte meg. A nyugati ember mindig független személyiségnek tekintette magát, illetve arra törekedett, hogy ilyen legyen. A keleti társadalmak kevésbé tagoltak, egy viszonylag vékony uralkodó réteg alatt a kiszolgáltatót köznép igen széleskörű sokasága helyezkedik el, és a keleti ember nem szabad személyiség, hanem alattvaló. Következésképp más a nyugati és más a keleti politikai kultúra. Ez még a kommunista diktatúrák körülményei között is kitapintható volt: a lengyelek, a csehek, a magyarok helyzete egészen más volt, mint a Ceaușescu totális rémuralmának kiszolgáltatót romániai polgároké.

A közép-európai nacionalizmusok és a „klasszikus” közép-európai törésvonal következményei okozták, hogy a kommunizmus bukása után rendre megbuktak a mesterségesen létrehozott és kikényszerített regionális integrációk. A csehszlovák és a ju-

goszláv állam szétesésére gondolok. Csehszlovákiában a nacionalizmus feszítőereje működött, az egykori Jugoszláviában ezen kívül még a civilizációs törésvonal is konfliktusokhoz vezetett: a szerbek és horvátok, szerbek és szlovénok között. Sőt, éppen a civilizációs törésvonal okozhatta azt, hogy a jugoszláv integráció nem békés körülmények között bomlott fel (mint a csehszlovák), hanem egy totális és vérengző háború közepette, olyan pokoli eseményeket produkálva, amelyekre egyáltalán nem voltak felkészülve a félévszázada viszonylag békésen élő európai nemzetek.

Integrációs remények a rendszerváltozás után

A közép-európai térségben 1989–1990-ben viharos gyorsasággal, mégis (Romániától eltekintve) „bársonyos” kíméletességgel lezajlott „rendszerváltás” napjaiban sokan bizakodtunk abban, hogy a 19. század magyar, lengyel, cseh és román demokratáinak történelmi álma a régió népeinek kölcsönös kiengesztelődéséről és összefogásáról tényleg esztendő leforgása alatt valósággá válik. Ezzel a történelmi bizakodással is figyeltük a bukaresti, prágai és pozsonyi eseményeket. Azt szerettük volna, hogy a moszkovita kommunizmus béklyóitól szabaduló közép-európai országok egymással összefogva igyekezzenek eljutni a nyugati nemzetek közösségébe. Gondolataink között megjelent egy régi hagyomány: Kossuth Lajos, Teleki László, Jászi Oszkár és Ady Endre eszméje a dunai összefogásról, a közép-európai nemzetek szövetségéről.

A bizakodás nem tartott túl soká, a történelmi reményeket igen gyorsan elfojtották a napi politika eseményei: a marosvásárhelyi magyarellenes megmozdulások, majd a délszláv háború, és végül a közép-európai posztkommunista-nacionalista-etnokratikus rendszerek megerősödése. Ezek semmi jóval sem kecsegtették a közép-európai összefogás és integráció ügyét, és persze hallani sem akartak a kisebbségben élő magyar közösségek közületi jogainak érvényesítéséről.

Egy nagyszabású történelmi stratégia – amely legalább részben orvosolni tudta volna a magyarság trianoni sérelmeit, teret adott volna a modern Európa eszményeinek és elősegítette volna a régió nyugati befogadását és felzárkózását – a történelem során nem először – ismét vereséget szenvedett, és ahogy ez 1848-ban, 1919-ben és 1945-ben is történt, Közép-Európában ismét az idegengyűlölet, a nacionalizmus, a csendes vagy éppen véres „etnikai tisztogatás” jutott történelemalakító szerephez. Következésképp a térségben felerősödtek a dezintegrációs tényezők, és a régió több országa, mindenekelőtt Románia (egészen az 1996-os újabb politikai fordulatig), Szlovákia és (Kis)Jugoszlávia eltávolodván Európától, elindult valamiféle közel-keleti, harmadik világbeli státus felé.

A magyar geopolitikai stratégia – 1990-től folyamatosan a legutóbbi változásokig, tehát mind a konzervatív jobbközép, mind a szociál-liberális balközép kormányzás idején – valójában az európai és ezen belül a regionális integráció szükséges és lehetséges voltának eszméjére épült. És a magyar külpolitikai stratégia zavarait vagy éppen kudarcait éppen az okozta, hogy ennek az integratív eszmének a térségben (talán Magyarországon, Lengyelországon, Horvátországon és Szlovénián kívül) nem volt támogatottsága és ereje.

A prágai külpolitika hátat fordított Közép-Európának, a bécsi politika, legalábbis ennek néhány jelentékeny tényezője fel kívánja adni a kommunista korszakban osztrák részről tapasztalható regionális szerepvállalást, a pozsonyi kormány pusztán retorikai szinten próbál némi európai jelleget felmutatni, a valóságban mindazonáltal ke-

mény „nacionálkommunista” politikát folytat, a belgrádi hatalmasoknak fogalmuk sincs arról, hogy milyen stratégiai kötelezettségekkel jár az európai demokrácia. A „nem-Európa-konform” országok közül egyedül Románia politikájában történt fordulat, az új bukaresti kormánynak azonban, a román társadalom erős nacionalista túlfűtöttsége következtében, igen nagy belső ellenállással kell számolnia, igazából csak egy vékony értelmiségi rétegre támaszkodhat, tömegtámogatása aszerint alakul, hogy kényszerű gazdasági reformjai mennyire lesznek képesek javítani az egyszerű emberek életkörülményein.

Külpolitikai prioritások

A budapesti külpolitikának, miként ez jól ismert, három megkerülhetetlen stratégiai prioritása van: az európai integráció, a szomszédokkal történő kiegyezés és a kisebbségi magyarok védelme. Ennek a három prioritásnak, éppen stratégiai okok folytán, mindig egyensúlyban kellene maradnia, ezt az egyensúlyt azonban szinte sohasem sikerült létrehozni. Pontosabban a stratégiai prioritások kívánatos egyensúlya többnyire megbomlott valamilyen kényszerítő ok miatt.

A legfőbb prioritásnak, legalábbis az 1994-es kormányváltást követően, a nyugati integráció bizonyult, a leggyengébbnek pedig a magyar kisebbségi közösségek iránti felelősségvállalás. A regionális (szomszédsági) megbékélés és összefogás politikája maga is az európai integrációs politika követelményei következtében erősödött fel különösen 1995–1996-ban, midőn a magyar diplomácia (és személyesen a miniszterelnök) tető alá hozta a magyar–szlovák és magyar–román alapszerződéseket.

Ezeknek az alapszerződéseknek a bírálata fölött eljárt az idő. Az mindenképpen kiderült, hogy a szlovák kormánytól mi sem áll távolabb, mint az alapszerződésben foglaltak végrehajtása: a pozsonyi kormányt nem érdeklik a szerződés betűi, és még kevésbé érdekli a szerződés szelleme. Nemzetiségpolitikája az etnokratikus nemzetállam kiépítésére, következésképp a népesség több mint tíz százalékát kitevő magyarság elszigetelésére és megfélemlítésére, végső soron pedig erőszakos asszimilációjára vagy „békés” áttelepítésére irányul. Ez a politika sohasem lehet demokratikus és európai, ellenkezőleg, mindig intoleráns, időnként kifejezetten gyűlölködő és fasisztoid.

A hivatalos román politika is ilyen volt egészen az 1996-os választásokon győzelmet arató demokratikus irányzat felülkerekedéséig. A bukaresti politika azonban igazán még nem tudott elszakadni a maga etnocentrikus és etnokratikus gyökérzetétől: ezt mutatja a kolozsvári magyar egyetem (egyáltalán az erdélyi magyar egyetem) helyreállítása körüli huzavona, ezt mutatja az erdélyi (székelyföldi) magyarság kulturális (területi) autonómiájának következetes elutasítása. A román politika igazi nagy vizsgálója is csak most következik: vajon az európai intézmények időleges idegenkedése a román csatlakozással szemben milyen mértékben fogja átalakítani, esetleg a régi etnokratikus vágányokra terelni a bukaresti politikát?

A szomszédnépi és regionális magyar diplomácia ugyanakkor – nem a mi hibánkból – nem tudott igazi „ättörést” felmutatni a Jugoszláviával kapcsolatos politikában sem. Belgrád egyelőre nem kötelezte el magát sem a demokrácia, sem Európa mellett, a szerb politikát ma túlságosan is megterhelik a délszláv háborúkban szerzett kollektív frusztrációk, és nem tudott igazán szakítani (lásd Sešelj vajda választási előretörését!) a régi jugoszláv hatalom legalább részleges helyreállításának víziójával.

De nem alakulnak kedvezően az Ukrajnával kapcsolatos politikai törekvéseink sem: az új ukrán államban, bizonyára a rendkívüli gazdasági nehézségek, a néptömegek ijesztő elnyomódása következtében is, igen megerősödtek a nacionalista és nacional-kommunista irányzatok, nem lettek eredményesek azok a kárpátaljai próbálkozások, amelyek a területet valamiféle gazdasági és kulturális „zsilip” módjára szeretnék volna berendezni Ukrajna és az Európai Unió, Kelet- és Közép-Európa között, és persze kudarcba fulladtak a Beregszász környéki magyarok Ukrajnán belül megvalósítani kívánt autonómia-törekvései is. Ha a jelen kijevi (és ungvári) ukrán kisebbségi politikát, iskolapolitikát és nyelvpolitikát figyeljük, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy nem igen teljesültek a magyar-ukrán alapszerződés előírásai és ígéretei.

Schengen után

Mindezek után fel lehet tenni a kérdést: vajon összeomlott volna a magyar szomszédsági (regionális) politika? Ez a politika az imént ismertetett helyzet ellenére sem omlott össze, mindazonáltal komoly sérüléseket szenvedett. Igen nagy erőfeszítései és számottevő engedményei ellenére sem tudott meggyőző (a hazai és a kisebbségi magyar kételkedőket meggyőző) eredményeket produkálni, és közben a kisebbségi magyarok védelmezésében vállalt (alkotmányos) feladatainak sem tudott eleget tenni. Következésképp egyetlen történelmi sikerrel kecsegtető lehetősége maradt: a minél gyorsabb és minél eredményesebb nyugati integráció.

Ezen a téren kétségtelenül születtek eredmények és diplomáciai sikerek: egyelőre inkább a NATO-csatlakozásban, de remélhetőleg később az európai integrációban is. Az észak-atlanti integrációra azért is szükség van, hogy (valamivel) később egyáltalán bekövetkezzék az európai integráció. De szükség van azért is, hogy Magyarország ne a közép-(kelet)-európai régió gazdaságilag és politikailag kevésbé felkészült országai közé tartozzék (mint Szlovákia, Jugoszlávia, Bulgária), hanem a felkészültebbek közé (mint Lengyelország, Csehszlovákia, Szlovénia).

A magyar külpolitika ma elsősorban a nyugati integráció stratégiáját tartja szem előtt. A csatlakozás folyamatának megkezdése (ezen a jövő esztendőben már túl vagyunk) után mindenesetre helyre kell állítani a másik két stratégiai prioritást is. Törekedni kell arra, hogy a közép-európai integráció is új lendületet kapjon, ez a jelenlegi bukaresti politika nagyobb stabilitása és előrehaladása vagy egy kívánatos szlovákiai demokratikus fordulat esetén elérhető, és törekedni kell a kisebbségi magyarok hatékonyabb jogvédelmére, autonómiájának megalapozására is.

A közép-európai kapcsolatok fejlesztésére azért is szükség van, mert Magyarország az európai közösségben történő elhelyezkedése esetén valószínűleg az ország keleti és déli határai egyszersmind az unió szigorúan őrzött határai is lesznek, és elképzelhető, hogy a magyar kormány az ukrán, a román és a jugoszláv (esetleg horvát és szlovák) állampolgárok esetében, az Európai Unió kívánására, vízumkényszerrel kell bevezetnie. Ez igen gyorsan rombolhatná le azokat a szívós erőfeszítésekkel felépített eredményeket, amelyek a magyar-magyar kapcsolatok területén az elmúlt évtizedben létrejöttek. Ha a magyarországi és az Erdélyben, Kárpátalján, a Vajdaságban (vagy éppen Szlovákiában) élő magyarokat ismét nehezen átjárható határok választanák el egymástól, az igen nagy mértékben nehezítené meg a nemzet kulturális (és lelki)

egységének kívánatos helyreállítását. A kisebbségi magyar vezetők legalábbis komolyan tartanak attól, hogy ez a veszély Magyarország európai uniós csatlakozásával bekövetkezik.

Már pedig azokat az eredményeket, amelyeket a magyar kultúra és a magyar kulturális nemzet egységének helyreállításában elértünk, semmiképp sem szabad kockáztatni, még a minél gyorsabb európai integráció kedvéért sem. Következésképp ki kell dolgozni azokat az eljárásokat, amelyek ezt az igen fontos stratégiai célt elérhetővé teszik. Valójában több ilyen eljárás terve is felvetődött a hazai és a határon túli magyar politikai életben. Így az, hogy a szomszéd országokban élő magyarok magyar állampolgárságot kapjanak, és mint kettős állampolgárok szabadon közlekedjenek a „schengeni” határon keresztül. Ennek a megoldásnak a szomszédos kormányok politikája miatt igen kevés esélye van. Nehezen képzelhető el az, hogy Bukarest, Pozsony, Belgrád és Kijev eltérje a magyar állampolgárság kiterjesztését a régió valamennyi magyarára. Ezt a megoldást különben az Európai Közösség sem fogadná el.

Egy másik tervezet értelmében a magyar nemzetiségű román, ukrán, jugoszláv stb. állampolgárok állandó (vagy több évre szóló) magyar beutazási vízumot kapnának. Ez az út talán járható volna, azt azonban pontosan meg kell határozni, hogy kiket lehet magyar nemzetiségűeknek tekinteni. Ennek igazolására esetleg fel lehetne kérni a magyar kisebbségi és egyházi szervezeteket. Tökéletes megoldás azonban egyelőre nem található. Ezért az uniós csatlakozási tárgyalások során igen határozottan kell törekedni arra, hogy a magyar–magyar kapcsolatok ne sérüljenek. Mindebben igen sokat tehetnek a civil-társadalom szervezetei, amelyek korábban is ezeknek a kapcsolatoknak az organizátorai voltak.

Az európai közösséghez való csatlakozás mindenképpen Magyarország érdeke, azonban látni kell, hogy ennek a csatlakozásnak lehetnek kockázatos következményei is. A (mindenkori) magyar kormánynak ezért arra kell törekednie, hogy az európai integráció „második körében” jelen legyenek azok az országok, amelyek területén nagy számban élnek magyarok. Ez elsősorban Romániát és Szlovákiát érinti. Jugoszláviának és Ukrajnának erre nincsenek esélyei. Mindenekelőtt pedig arra kell törekedni, hogy a csatlakozási tárgyalások vegyék figyelembe az alapvető magyar érdekeket, közöttük a magyar kulturális és nemzeti egység további építésének érdekét. Ennek a fontos nemzeti érdeknek az érvényesítéséért sokat tehetnek a magyar egyházak, amelyek a maguk lelki és közösségi szolgálatában, sőt diplomáciai erőfeszítéseik területén vállalhatnak kezdeményező szerepet. Azt ugyanis igen nyomatékosan ki kell nyilvánítanunk, hogy Schengen sohasem lehet valamiféle „harmadik Trianon”.